

QASJA E MOHUAR

**Shkëputja e Serbëve
nga institucionet
të Kosovës**

ACCESS DENIED

Ky raport është pjesë e projektit "Dialogu, Zgjidhja, e Ardhmja (DSF)", të implementuar nga New Social Initiative (NSI) në partneritet me Institutin për Politika Sociale “Musine Kokalari”, me mbështetje financiare nga Ministria e Punëve të Jashtme Federale.

Pikëpamjet dhe opinionet e shprehura në këtë raport janë ato të pjesëmarrësve dhe nuk përfaqësojnë domosdoshmërisht qëndrimin zyrtar të Ministrisë së Punëve të Jashtme Federale apo ndonjë institucioni tjetër partner.

Autorë:
Aleksandar Šljuka
Marko Milenković
Milica Radovanović

Publikuar nga:
New Social Initiative (NSI)

Redaktore:
Jovana Radosavljević

Data:
Qershor 2025

Tabela e përmbajtjes

Përmbledhje Ekzekutive	01
Erozioni i Një Modeli të Monopolizuar?	03
Realitetet Ekonomike dhe Sfidat në Veri të Kosovës	05
Marrëdhënie të tensionuara dhe siguri në ndryshim	08
Qasja e Mohuar – Shkëputja e Serbëve nga institucionet të Kosovë	11
Identiteti Fetar dhe Presioni Institucional	12

Përmbledhje Ekzekutive

Ky raport ofron një analizë të detajuar të dinamikave në zhvillim brenda komunitetit serb në Kosovë, bazuar në të dhënat e mbledhura nga pesë sesione të Grupit të Politikave të organizuara ndërmjet prillit dhe qershorit 2025. Këto sesione mbledhën një grup të larmishëm ekspertësh, përfshirë përfaqësues të shoqërisë civile, akterë lokalë dhe analistë të politikave, për të adresuar sfida urgjente politike, ekonomike, të sigurisë, institucionale dhe kulturore. Duke përdorur një qasje kërkimore cilësore, diskutimet shpalosën perspektiva të nuancuara dhe përvoja të drejtpërdrejta që synojnë të informojnë zhvillimin e politikave të bazuara në dëshmi dhe strategjitë për avokim. Pjesëmarrësit ofruan mendime të mbështetura dhe të zbatueshme për rreziqet dhe mundësitë që ndikojnë marrëdhëniet ndëretnike, qeverisjen dhe besimin në institucione, duke theksuar nevojën për zgjidhje gjithëpërfshirëse dhe të udhëhequra nga komuniteti për të nxitur integrimin dhe stabilitetin.

1. Përfaqësimi Politik dhe Pluralizmi

Jeta politike e serbëve të Kosovës vazhdon të dominohet nga Srpska Lista (SL), kryesisht për shkak të mbështetjes së fuqishme nga Beogradi zyrtar. Edhe pse SL vazhdon të gëzojë mbështetje të gjerë, pjesëmarrësit shprehën zhgënjim në rritje për shkak të perceptimit se kjo parti nuk i mbron interesat e komunitetit, veçanërisht pas dorëheqjeve nga institucionet e Kosovës në vitin 2022 dhe bojkotit të zgjedhjeve në vitin 2023. Përfaqësuesit alternativë serbë të mbështetur nga Prishtina shihen si të pa-legjitimuar, gjë që thellon mosbesimin dhe forcon polarizimin politik. Përpjekjet për të penguar pjesëmarrjen e SL-së në zgjedhje dhe mungesa e kushteve të favorshme për pluralizëm politik u përshkruan si pengesa sistematike ndaj angazhimit demokratik.

2. Rënia Ekonomike dhe Margjinalizimi Institucional

Pjesëmarrësit shprehën shqetësim të madh për përkeqësimin e situatës ekonomike në zonat me shumicë serbe, e cila është ndikuar nga dy vendime të rëndësishme politike: rregullorja e Bankës Qendrore të Kosovës për dinarin serb (zbatuar në shkurt 2024) dhe ndalesa e zgjatur e importeve nga Serbia (e vendosur në qershor 2023). Këto masa kanë ndërprerë rrjedhën e të ardhurave, kanë kufizuar qasjen në mallra dhe kanë dëmtuar tregtinë lokale. Bizneset në pronësi të serbëve të Kosovës janë përballur me zvogëlim të stafit, pushime nga puna dhe mbyllje, pasi konsumatorët po e shpenzojnë gjithnjë e më shumë të ardhurat e tyre në Serbi. Pjesëmarrja e bizneseve në pronësi të shqiptarëve—të perceptuara si të motivuara politikisht dhe të mbështetura institucionalisht—ka shkaktuar pakënaqësi të mëtijshme dhe bojkot. Fondi për Zhvillim i Veriut, i cili kishte për qëllim mbështetjen e zhvillimit lokal, vazhdon të mbetet jofunksional.

3. Siguria dhe Sfidat e Reintegrimit

Grupi i punës theksoi rënien e thellë të besimit ndërmjet serbëve të Kosovës dhe institucioneve të Prishtinës. Reintegrimi në Policinë e Kosovës, sistemin gjyqësor dhe strukturat e qeverisjes lokale shihet si i pamundur në rrethanat aktuale. Prania e Njësive Speciale Operative (NSO) në zonat me shumicë serbe u përshkrua si ndërhyrëse dhe kundërproduktive, duke kontribuar në një klimë frike dhe mosbesimi. Mungesa e përfaqësimit legjitim komunal dhe dështimi për të zbatuar strategji gjithëpërfshirëse të reintegrimit u identifikuan si pengesat kryesore për normalizim. Përpjekjet për të rindërtuar besimin—siç është rekrutimi i pjesëtarëve të rinj serbë të Policisë së Kosovës—u konsideruan kryesisht joefektive. U theksua se shumica e të rekrutuarve vinin nga jashtë Veriut, duke e dobësuar legjitimitetin dhe lidhjen e tyre me komunitetin lokal. Këto hapa u panë gjerësisht si simbolikë dhe të shkëputur nga realiteti në terren, pa trajtuar shqetësimet strukturore më të thella të popullsisë serbe.

4. Deinstitutionalizimi dhe Qasja në Shërbime

Që nga viti 2022, autoritetet e Kosovës kanë mbyllur 100 institucione të administruara nga serbët, duke përfshirë zyra komunale, qendra kulturore dhe qendra të shërbimeve sociale. Këto mbyllje, të realizuara shpesh pa transparencë ligjore apo konsultim paraprak, kanë ndërprerë rëndë qasjen në shërbime thelbësore—veçanërisht për popullatat më të ndjeshme. Dështimi për të zbatuar Asociacionin e Komunave me Shumicë Serbe (AKSHS) dhe mungesa e stafit që flet gjuhën serbe në institucionet lokale e kanë dëmtuar më tej besimin në institucione. Shumë banorë tani detyrohen të udhëtojnë në Serbi për të plotësuar nevojat bazike administrative, duke thelluar shkëputjen e tyre fizike dhe psikologjike nga sistemi institucional i Kosovës.

5. Identiteti Fetar dhe Presioni ndaj Kishës Ortodokse Serbe

Kisha Ortodokse Serbe (KOS) mbetet një nga institucionet e pakta që gëzon besim te serbët e Kosovës, duke luajtur një rol të rëndësishëm shpirtëror dhe shoqëror. Megjithatë, pjesëmarrësit shprehën shqetësim për presionet ligjore, politike dhe mediale që po e minojnë statusin e saj. Edhe pse aktgjykimi i Gjykatës Kushtetuese që konfirmon pronësinë e KOS mbi tokën përreth Manastirit të Deçanit u zbatua më në fund në vitin 2024, ky veprim u paraqit publikisht si i motivuar politikisht, duke forcuar perceptimin për drejtësi selektive. Pjesëmarrësit përmendën gjithashtu raste në rritje të përvetësimit kulturor, neglizhencë administrative ndaj Zonave të Mbrojtura të Posaçme, si dhe narrativa nxitëse që e portretizojnë KOS-in si të lidhur me spiunazh, krim të organizuar apo ekstremizëm nacionalist. Sipas tyre, kjo retorikë përbën kërcënim të drejtpërdrejtë ndaj klerikëve, besimtarëve dhe trashëgimisë fetare.

Fushat Kryesore të Rekomandimeve:

Përfaqësimi Politik:

Të sigurohet pjesëmarrje gjithëpërfshirëse dhe legjitime përmes nxitjes së pluralizmit politik lokal dhe shmangies së përfaqësuesve të imponuar apo të deleguar.

Zhvillimi Ekonomik:

Të hiqen kufizimet diskriminuese tregtare, të rikthehen mekanizmat e financimit si Fondi për Zhvillim dhe të depolitizohet ndihma ekonomike.

Siguria dhe Reintegrimi:

Të reduktohet prania e njësive speciale policore, të jepet përparësi një procesi të strukturuar të reintegrimit me përfshirjen aktive të komunitetit dhe të sigurohet qartësi ligjore.

Qasja në Institucione:

Të rikthehen ose zëvendësohen shërbimet publike thelbësore me alternativa që janë të përshtatshme gjuhësisht dhe të mbështetura në baza ligjore.

Të Drejtat Fetare:

Të respektohen dhe zbatohen masat mbrojtëse për Kishën Ortodokse Serbe, të kundërshtohen narrativat nxitëse dhe të promovohet dialogu ndërfetar.

Erozioni i Një Modeli të Monopolizuar?

Që nga themelimi i saj në vitin 2013, Srpska Lista (SL) ka arritur të monopolizojë përfaqësimin politik të serbëve të Kosovës, kryesisht falë mbështetjes së fortë institucionale nga Beogradi. Megjithatë, pjesëmarrësit në grupin e punës theksuan se situata filloi të ndryshojë pas vitit 2022, kur një qendër tjetër politike—Prishtina—tentoi të instalojë përfaqësues alternativë serbë, pavarësisht mungesës së legjitimitetit elektoral të tyre. Ky zhvillim u perceptua si një pikë kthese, duke e komplikuar më tej peizazhin politik.

Shumica e serbëve të Kosovës vazhdojnë të votojnë për Srpska Lista (SL), kryesisht sepse ajo mbështetet nga Beogradi zyrtar—duke funksionuar si zgjatim de facto i tij dhe duke mbajtur kontroll mbi të gjitha institucionet që mbështeten nga Serbia në Kosovë. Megjithatë, pjesëmarrësit theksuan një ndjenjë zhgënjimi në rritje brenda komunitetit. Shumë ndihen se SL nuk përfaqëson më në mënyrë efektive interesat e tyre, veçanërisht pas dorëheqjeve masive nga institucionet e Kosovës në vitin 2022 dhe bojkotit të zgjedhjeve lokale në vitin 2023. Këto veprime u panë gjerësisht nga pjesëmarrësit si të llogaritura keq, duke çuar në humbje të konsiderueshme të pranisë institucionale dhe dobësim të aftësisë së komunitetit serb për të ndikuar në qeverisjen lokale.

Situata u përkeqësua më tej me sulmin në Banjskë në shtator 2023. Pjesëmarrësit vunë në dukje se ky incident nuk pati ndikim të madh në mbështetjen për SL midis serbëve të Kosovës, të cilët vazhdojnë ta shohin partinë në linjë me Beogradin. Megjithatë, ngjarja u pa si një moment i rëndësishëm kthese nga elita politike shqiptare e Kosovës, ku SL filloi të shihej jo vetëm si aktor politik, por si kërcënim për sigurinë—me disa narrativa që e portretizonin madje si organizatë terroriste. Duke u mbështetur në këtë kornizë, u morën hapa për të penguar pjesëmarrjen e saj në jetën politike, veçanërisht në zgjedhjet e fundit parlamentare. Përpyekjet e mëvonshme për ristrukturim të brendshëm brenda SL-së u panë nga grupi si sipërfaqësore, të pamjaftueshme për të ndryshuar perceptimin e partisë si aktor politik kredibil apo konstruktiv. Këto përpjekje u perceptuan gjithashtu si një mundësi e humbur për të reformuar në mënyrë domethënëse lidhësin, strategjinë dhe marrëdhënien e partisë me komunitetin.

Ndërkohë që disa aktorë ndërkombëtarë e kishin parë fillimisht Srpska Lista si një mekanizëm pragmatik për integrim—për shkak të rolit të saj në zbatimin e politikave konstruktive të Beogradit në terren—pjesëmarrësit vëzhguan se me kalimin e kohës ajo u perceptua gjithnjë e më shumë si një mjet kontrolli të centralizuar, që shtypte mendimet ndryshe dhe kufizonte diversitetin politik brenda komunitetit serb në Kosovë. Grupi theksoi mungesën e transparencës dhe përgjegjshmërisë së SL-së ndaj elektoratit të saj, duke forcuar perceptimin për të si një aktor i shkëputur nga baza. Tek serbët e Kosovës, veçanërisht në veri, kjo ka prodhuar lodhje politike dhe mosbesim në rritje—jo vetëm ndaj partisë, por edhe ndaj vetë pjesëmarrjes institucionale.

Zgjedhjet lokale të vitit 2023, të karakterizuara nga pjesëmarrja më e ulët historikisht, treguan shkallën e shkëputjes midis katër komunave me shumicë serbe në veri dhe sistemit politik të Kosovës. Pjesëmarrja e ulët ishte rezultat i një bojkoti të koordinuar nga komuniteti serb, si përgjigje ndaj dështimit të qeverisë së Kosovës për të përmbushur kërkesat kryesore të Srpska Lista dhe Beogradit zyrtar—konkretisht, zbatimin e Asociacionit të Komunave me Shumicë Serbe (AKSHS) dhe tërheqjen e Njërive Speciale Operative të Policisë së Kosovës nga veriu. Pjesëmarrësit theksuan se nuk ka dalë ndonjë alternativë serioze për të mbushur boshllëkun qeverisës të krijuar, për shkak të presionit të vazhdueshëm nga Beogradi, mungesës së angazhimit institucional nga Prishtina dhe mungesës së kushteve të favorshme për organizim politik të pavarur, gjë që e mbyll hapësirën për pluralizëm politik.

Për më tepër, pjesëmarrësit theksuan se konkurrenca me Srpska Lista është një sfidë e madhe, për shkak të burimeve të shumta dhe mbështetjes së drejtpërdrejtë nga Beogradi zyrtar. Nga ana tjetër, figura si Nenad Rašić—i lidhur me qeverinë në largim në Prishtinë, e cila shihet gjerësisht nga serbët e Kosovës si shtypëse—përfitojnë nga qasja institucionale dhe burimet publike nëpërmjet pozicioneve të tyre në ekzekutivin kosovar. Në një ambient kaq të polarizuar dhe të pabalancuar, opsionet politike vërtet të pavarura përballen me pengesa të mëdha strukturore dhe mungesë të dukshmërisë dhe tërheqjes në terren.

Pjesëmarrësit argumentuan se komuniteti ndërkombëtar në përgjithësi ka munguar në kuptimin e thelluar dhe të nuancuar të identitetit politik të serbëve të Kosovës. Në vend që të adresojë sfidat strukturore apo të njohë dinamikat e veçanta të këtij komuniteti, përpjekjet ndërkombëtare shpesh janë përshkruar si idealiste dhe të drejtuara gabimisht, duke promovuar përfaqësues serbë alternativë që përputhen me një identitet qytetar kosovar—madje edhe kur kjo ndodh në dëm të identitetit të tyre serb. Kjo qasje u pa si një formë e “inxhinierisë politike” që injoron burimet reale të legjitimitetit brenda komunitetit. Disa pjesëmarrës theksuan se ky lloj angazhimi ndërhyrës rrallë, nëse ndonjëherë, aplikohet ndaj komuniteteve të tjera etnike në Kosovë, gjë që thellon ndjenjën e përjashtimit dhe standardeve të dyfishta.

Pjesëmarrësit theksuan rëndësinë e dialogut brenda komunitetit dhe edukimit qytetar si mjete për të kundërshtuar apatinë politike në rritje dhe për të nxitur shfaqjen e kandidatëve të pavarur me legjitimitet lokal. Në të njëjtën kohë, ata theksuan klimën politike gjithnjë e më represive nën udhëheqjen e Albin Kurtit si një pengesë serioze dhe të veçuar. Ky ambient, i karakterizuar nga centralizimi i pushtetit dhe marginalizimi i zërave politikë serbë në Kosovë, shihet si një faktor që kufizon hapësirën për veprim të lirë të aktorëve alternativë. Pjesëmarrësit ranë dakord se ndryshimi domethënës kërkon jo vetëm angazhim nga poshtë-lart, por edhe mbështetje të fuqishme ndërkombëtare për të mbrojtur integritetin elektoral dhe pluralizmin politik.

Realitetet Ekonomike dhe Sfidat në Veri të Kosovës

Pjesëmarrësit e grupit të punës shprehën shqetësim të thellë për përkeqësimin e situatës ekonomike në komunat me shumicë serbe, veçanërisht në veri të Kosovës, e karakterizuar nga pasiguri, pengesa, stagnim dhe rritje e mosbesimit në institucione. Ndërsa rajoni ka funksionuar prej kohësh brenda një bilanci të brishtë socio-politik, pjesëmarrësit theksuan se vendimet e fundit politike dhe masat administrative të ndërmarra nga autoritetet e Kosovës—si ndalesa e Qeverisë për importin e mallrave nga Serbia dhe rregullorja e Bankës Qendrore të Kosovës për operacionet me para të gatshme—kanë dëmtuar ndjeshëm strukturën ekonomike të komunitetit lokal serb.

Pjesëmarrësit vëzhguan se bizneset lokale, veçanërisht ato në pronësi të serbëve të Kosovës, po operojnë nën presion në rritje, për shkak të klimës së paqëndrueshme politike, presionit institucional në rritje dhe neglizhencës së vazhdueshme. Deteriorimi i vazhdueshëm i mjedisit të biznesit—i karakterizuar nga pasiguria ligjore, mungesa e besimit institucional dhe mungesa e mekanizmave të formalizuar të mbështetjes—ka shtyrë shumë sipërmarrës të mbështeten në kanale informale për të mbijetuar.

Sistemi institucional i Serbisë mbetet punëdhënësi kryesor për serbët e Kosovës, duke ofruar paga, sigurime shoqërore dhe qasje në shëndetësi dhe arsim. Ky rrjet u përshkrua si një rrjet sigurie i domosdoshëm për shumë familje. Megjithatë, pjesëmarrësit theksuan se pjesa më e madhe e këtij punësimi dhe ofrimi shërbimesh është zhvendosur fizikisht jashtë Kosovës ose po funksionon në kushte gjithnjë e më të pasigurta, duke çuar në një proces de facto të deinstitutionalizimit. Këto zhvillime, sipas tyre, nuk kanë ndihmuar në integrim—siç proklamohet në narrativën zyrtare të qeverisë së Kosovës—por përkundrazi, kanë thelluar shkëputjen e komunitetit nga sistemi institucional dhe ekonomik i Kosovës.

Zgjedhjet lokale të vitit 2023, të bojkotuara gjerësisht nga komuniteti serb, dhe emërimi pasues i udhëheqësisë komunale pa legjitimitet të gjerë u panë si pika kthese kritike. Pjesëmarrësit veçuan ngjarjet e majit 2023, kur qeveria e Kosovës instaloj me forcë kryetarë shqiptarë në komunat me shumicë serbe, duke shkaktuar protesta dhe eskalim të dhunshëm. Pavarësisht rekomandimeve të qarta nga komuniteti ndërkombëtar që këta kryetarë të ushtronin funksionet e tyre vetëm në mënyrë teknike dhe nga lokacione alternative deri në krijimin e kushteve për zgjedhje të reja, qeveria veproi ndryshe. Kjo sfidim i hapur ndaj këshillave ndërkombëtare çoi në vendimin unanim të Bashkimit Evropian për të vendosur masa politike dhe financiare ndaj Kosovës.

Pjesëmarrësit theksuan se që nga ajo kohë nuk janë bërë investime të rëndësishme kapitale në zonat me shumicë serbe, madje as mirëmbajtja bazë infrastrukturore nuk është trajtuar me prioritet. Ata përmendën se fondet publike janë shpesh ndarë për fshatra të banuara kryesisht nga komunitete jo-serbe, duke rritur perceptimin për trajtim të pabarabartë dhe neglizhencë institucionale.

Një shqetësim i veçantë u ngrit për ndërtimin e rrugëve alternative në veri të Kosovës, të cilat u panë si strategjike për të lidhur zonat jugore me bazat e Njësisë Speciale Operative (NSO) në veri. Pjesëmarrësit i konsideruan këto projekte jo si zhvillim real të infrastrukturës, por si përpjekje për të forcuar praninë e sigurisë dhe për të anashkaluar zonat e banuara me serbë—duke forcuar edhe më shumë ndjenjat e marginalizimit dhe mosbesimit.

Si pasojë, shumë serbë të Kosovës janë duke u tërhequr nga ndërveprimi formal me institucionet e Kosovës, duke e zhvendosur aktivitetin ekonomik dhe investimet drejt Serbisë, ku gjithnjë e më shumë familje po zhvendosen ose po blejnë prona.

Dy vendime të fundit politike u identifikuan si veçanërisht destabilizuese për komunitetin serb në Kosovë:

- Rregullorja e BQK-së për operacionet me para të gatshme, e miratuar në dhjetor 2023 dhe e zbatuar në shkurt 2024, që de facto ndaloi përdorimin e dinarit serb. Kjo rregullore shkaktoi vështirësi të mëdha financiare për të gjithë ata që marrin pagesa nga shteti serb. Edhe pse nuk i drejtohej drejtpërdrejt operacioneve të bizneseve, ajo e pengoi rëndë tregtinë lokale, pasi qytetarët e kishin të vështirë të qasen në të ardhurat e tyre brenda Kosovës. Si pasojë, ata janë të detyruar të udhëtojnë në qytete të Serbisë për të tërhequr mjetet financiare, të cilat pastaj shpenzohen kryesisht jashtë Kosovës.
- Ndalimi i importit të mallrave serbe, i vendosur në qershor 2023, ndërpreu zinxhirët e furnizimit dhe vendosi bizneset lokale në pozitë të vështirë. Megjithëse nën presionin ndërkombëtar u bë një lehtësim i pjesshëm në vitin 2024, ai aplikohet vetëm për pikën kufitare në Merdarë, ndërsa kalimet në veri—më të rëndësishmet për ekonominë lokale—mbeten të mbyllura për mallrat serbe. Madje edhe për mallrat që arrijnë përmes Merdarës, pjesëmarrësit raportuan se rrallëherë ato arrijnë në veri të Kosovës. Kostot e transportit dhe të operimit janë rritur ndjeshëm, duke e bërë funksionimin e bizneseve lokale edhe më të vështirë.

Bizneset serbe në Kosovë janë thellësisht të lidhura me furnitorët nga Serbia, dhe ndërprerja e këtyre lidhjeve i ka detyruar shumë prej tyre të reduktojnë punonjësit, të ndryshojnë modelin e biznesit ose të mbyllen. Rregullorja për dinarin ka ndikuar drejtpërdrejt në fuqinë blerëse lokale, e cila ka rënë dukshëm, duke e shtuar trysninë ndaj bizneseve. Konsumatorët preferojnë mallra nga Serbia dhe janë të rezervuar ndaj zëvendësimeve, çka e kufizon edhe më shumë shitjen. Në disa raste, kjo ka rezultuar në mbyllje të përhershme të bizneseve.

Një pasojë tjetër e përmendur ishte ndikimi në Fondin për Zhvillim për Veriun e Kosovës, i krijuar përmes dialogut të lehtësuar nga BE-ja mes Beogradit dhe Prishtinës. Ky fond kishte për qëllim që të ardhurat doganore të mbledhura në pikat kufitare veriore—Jarinjë dhe Bërnjak—të përdorëshin për projekte zhvillimore në Mitrovicën e Veriut, Zveçan, Zubin Potok dhe Leposaviq. Ai ishte menduar si një instrument kyç për zhvillim ekonomik dhe integrim, përmes përmirësimit të cilësisë së jetës në nivel lokal.

Megjithatë, pjesëmarrësit theksuan se ndalimi i vazhdueshëm për më shumë se dy vite i Qeverisë së Kosovës mbi importet nga Serbia ka kufizuar rëndë gjenerimin e të ardhurave për Fondin për Zhvillim. Edhe pse ndalimi u lehtësua pjesërisht për të lejuar importet përmes pikës kufitare në Merdarë, pjesëmarrësit vunë në dukje se kjo pikë ndodhet jashtë rajonit verior dhe të ardhurat doganore të mbledhura atje nuk kontribuojnë në Fond. Si rezultat, Fondi mbetet i privuar nga burime jetike financiare.

Pjesëmarrësit theksuan se efekti i kombinuar i këtyre dy masave politike—së bashku me shqetësimet e vazhdueshme për sigurinë—ka krijuar një klimë të thellë pasigurie juridike dhe psikologjike në veri të Kosovës. Qasja në mallra, të ardhura dhe infrastrukturë të besueshme tani perceptohet si e paparashikueshme dhe e varur nga vendime politike, duke e bërë pothuajse të pamundur planifikimin ekonomik afatgjatë. Anëtarët e grupit të punës theksuan se ky ambient jo vetëm që minon sipërmarrjen lokale, por gjithashtu pengon investimet e jashtme, duke forcuar ndjenjën më të gjerë të përjashtimit nga proceset institucionale dhe ekonomike.

Një tjetër faktor që ndikon në situatën ekonomike në veri të Kosovës, sipas pjesëmarrësve, është zgjerimi i dukshëm i bizneseve në pronësi të shqiptarëve të Kosovës në këtë rajon. Ky trend u perceptua gjerësisht si i nxitur më shumë nga motive politike sesa nga interes ekonomik i vërtetë. Pjesëmarrësit shprehën shqetësime se shumë prej këtyre bizneseve mbështeten ose subvencionohen institucionalisht, duke ngritur dyshime për një përpjekje të koordinuar për të ndryshuar peizazhin ekonomik në zonat me shumicë serbe. Privatizimi i pronave ku janë hapur këto biznese—shumë prej të cilave më parë ishin ndërmarrje shoqërore—ka thelluar më tej mosbesimin mes popullsisë lokale serbe të Kosovës.

Kjo perceptim i politizimit është forcuar edhe më tej nga vizitat e shpeshta të zyrtarëve të lartë të qeverisë së Kosovës gjatë ose pas hapjes së këtyre bizneseve. Koha e kësaj zgjerimi—që përkon me një periudhë jashtëzakonisht të vështirë për bizneset në pronësi të serbëve të Kosovës, për shkak të kufizimeve rregullative dhe financiare—ka kontribuar në ndjenjën në rritje të diskriminimit sistematik dhe shtypjes së synuar. Si rezultat, shumica dërrmuese e komunitetit serb në veri ka zgjedhur të bojkotojë këto biznese, duke reflektuar tensione të thella dhe mungesë të besimit në institucionet dhe proceset ekonomike të perceptuara si të orkestruara politikisht.

Grupi identifikoi disa barriera institucionale për zhvillimin e biznesit, përfshirë qasjen e kufizuar në grante nga institucionet e Kosovës për shkak të ndjeshmërisë politike dhe pengesave administrative, si dhe gjobat dhe inspektimet disproporcionale ndaj bizneseve serbe të Kosovës, të cilat e minojnë më tej besimin. Mungesa e një dialogu domethënës me institucionet e Kosovës i dekurajon investitorët, ndërkohë që tensionet politike dhe çështjet e pazgjidhura të sigurisë e bëjnë planifikimin strategjik shumë të vështirë.

Pjesëmarrësit ngritën shqetësime serioze edhe për regjistrimin e popullsisë të vitit 2024, i cili u zbatua në mënyrë të papërshtatshme në zonat me shumicë serbe. Edhe pse kishte thirrje publike për bojkot nga disa aktorë politikë, problemi kryesor ishte mungesa thuajse totale e anketuesve në shumë zona serbe. Në shumë raste, ekipet e regjistrimit nuk i vizituan fare këto zona, duke bërë që segmente të mëdha të popullsisë të mbeten të parregjistruara.

Kjo mungesë e kontaktit institucional ka përforcuar perceptimet e kahmotshme të përjashtimit dhe ka thelluar mosbesimin në proceset e drejtuara nga shteti. Pjesëmarrësit paralajmëruan për pasoja të rëndësishme, disa prej të cilave tashmë kanë filluar të shfaqen—siç është ulja e numrit të këshilltarëve komunalë në komunat me shumicë serbe. Megjithatë, ata theksuan se ndikimi i plotë do të ndihet gjatë ciklit të ardhshëm të planifikimit buxhetor komunal dhe shpërndarjes së burimeve, ku të dhënat e pasakta për popullsinë mund të çojnë në marginalizim të mëtejshëm.

Pavarësisht këtyre sfidave, pjesëmarrësit pranian potencialin për rilindje ekonomike në rajon, por theksuan se progresi do të mbetet i kufizuar nëse nuk adresohen më parë çështje thelbësore si siguria, stabiliteti politik dhe përfaqësimi i drejtë politik. Ata theksuan se zhvillimi i mirëfilltë ekonomik nuk mund të ndodhë në një ambient të shënuar nga përjashtimi institucional, mosbesimi dhe pasiguria e përsëritur. Vetëm pasi të përmirësohen këto kushte mund të ndërmerren në mënyrë efektive modele si Zonat e Lira Ekonomike, bashkëpunimi ndërkufitar (p.sh., iniciativat tregtare Pejë–Shabac) dhe partneritetet publiko-private. Pjesëmarrësit identifikuan bujqësinë, teknologjinë informative (IT) dhe logjistikën si sektorë me potencial afatgjatë, nëse investimet infrastrukturore shoqërohen me shpërndarje të depolitizuar të ndihmës. Ata gjithashtu nënvizuan rolin vendimtar të mbështetjes ndërkombëtare në krijimin e kushteve të favorshme—veçanërisht përmes financimit të synuar, programeve gjithëpërfshirëse të zhvillimit dhe qasjes së barabartë në burime.

3. Marrëdhënie të tensionuara dhe siguri në ndryshim

Pjesëmarrësit e grupit të punës shqyrtuan peizazhin e sigurisë në ndryshim në veri të Kosovës, duke shprehur shqetësim për përkeqësimin e marrëdhënieve ndërmjet komunitetit serb dhe institucioneve të Kosovës. Me afrimin e zgjedhjeve lokale dhe me të ardhmen politike të Kosovës të pasigurt për shkak të dështimit për të konstituar Kuvendin e ri, grupi u përqendrua në disa sfida urgjente.

Pamundësia e zgjatur për të formuar një parlament funksional e bën gjithnjë e më reale mundësinë e zgjedhjeve të reja, ndonëse afati i tyre mbetet i paqartë, duke thelluar më tej pasigurinë politike. Ndërkohë, qeveria në largim funksionon në një zonë gri, ku mund të marrë vendime njëanshme pa mbikëqyrje apo llogaridhënie adekuate.

Kjo mungesë e balancës së pushteteve rrezikon të minojë normat demokratike dhe të gjëryejë besimin e qytetarëve në institucione. Një situatë e tillë e vështirëson procesin e ri-integrimit, reformat në qeverisje dhe dobëson rolin e aktorëve ndërkombëtarë që synojnë stabilitet dhe përparim në peizazhin politik të Kosovës. Pjesëmarrësit u pajtuan se ambienti para vitit 2020, ku ekzistonte një pjesëmarrje e kufizuar por funksionale e serbëve të Kosovës në institucionet e Kosovës, është gjëryer në mënyrë themelore, duke e bërë kthimin në një status quo të mëparshëm pothuajse të pamundur.

Grupi arriti në përfundimin se ri-integrimi i serbëve të Kosovës në polici, gjyqësor dhe institucione komunale në veri është thellësisht i pamundur—jo për shkak të mungesës së vullnetit individual, por sepse kushtet strukturore dhe politike nuk e mbështesin më pjesëmarrjen kuptimplote. Pjesëmarrësit theksuan se përpjekjet për ri-integrim kanë ngecur, pasi besimi në institucionet e Kosovës ka rënë ndjeshëm. Kjo rënie e besimit është shtyrë kryesisht nga paqëndrueshmëria politike në Prishtinë, e përkeqësuar nga mungesa e një qeverie funksionale pas zgjedhjeve të vitit 2025. Në të njëjtën kohë, trazirat e brendshme në Beograd shtojnë më shumë kompleksitet dhe pasiguri në kontekstin më të gjerë rajonal.

Grupi ra dakord se rigjallërimi i përpjekjeve për ri-integrim është thelbësor. Ai shihet si çelësi për zhbllokimin e ngërçit aktual në procesin e normalizimit ndërmjet Kosovës dhe Serbisë. Pa një angazhim të ri për rindërtimin e besimit dhe avancimin e ri-integrimit, përparimi drejt një normalizimi të qëndrueshëm rrezikon të mbetet i paarrtshëm.

Prania e rëndë dhe e përhershme e Njërive Speciale Operative (NSO) të Policisë së Kosovës u përshkrua si një pikë madhore përçarjeje, duke ushqyer perceptime të okupimit në vend të stabilitetit tek serbët e Kosovës. Pjesëmarrësit theksuan se ky qasje e tej-siguruar pengon angazhimin e komunitetit dhe thellon pakënaqësinë, veçanërisht pasi dislokimet e NSO-ve shihen si përgjigje joproporcionale ndaj tensioneve politike. Përpjekjet për të rindërtuar besimin, si rekrutimi i oficerëve të rinj serbë në Policinë e Kosovës, u kritikuan si kryesisht joefektive. U theksua se shumica e këtyre rekrutëve vijnë nga pjesë të tjera të Kosovës dhe jo nga veriu, gjë që minon legjitimitetin dhe lidhjen e tyre me komunitetet që pritet t'i shërbejnë. Si rrjedhojë, këto përpjekje u përshkruan si thjesht “optike” në vend të hapave të vërtetë drejt ri-integrimit, duke dështuar të ndërtojnë besim të mirëfilltë apo të adresojnë shqetësimet thelbësore të popullsisë serbe në veri. Grupi gjithashtu shprehu shqetësim për legalitetin e vendimeve të marra nga administratat komunale të pa-legjitime, duke vënë në dukje se këto veprime minojnë më tej besimin dhe pengojnë qeverisjen e koordinuar.

Pjesëmarrësit kritikuan më tej mungesën e një strategjie gjithëpërfshirëse për ri-integrim nga Prishtina, duke theksuar se nuk janë ndërmarrë masa afatgjata për ndërtimin e besimit, stimuj financiarë apo përpjekje të qëndrueshme për të angazhuar në mënyrë kuptimplote komunitetet serbe në veri. Ata gjithashtu vunë në dukje mungesën e angazhimit konstruktiv nga Prishtina në procesin e dialogut, duke theksuar se veprimet e njëanshme dhe mungesa e gjithëpërfshirjes kanë larguar më tej serbët lokalë dhe kanë minuar perspektivën e ri-integrimit.

Grupi theksoi se sektori i shoqërisë civile në veri të Kosovës është vënë nën presion të shtuar, me sulme të shpeshta dhe shënjestrim politik që i kanë vendosur OJQ-të në një pozitë tepër të ndjeshme. Këto veprime duken si përpjekje për të ulur kredibilitetin e këtyre aktorëve dhe për të kufizuar ndikimin e tyre brenda komuniteteve lokale, edhe pse puna e tyre gjatë dekadës së fundit ka qenë jetike për lehtësimin e dialogut, promovimin e pjesëmarrjes qytetare dhe mbështetjen e përpjekjeve për zbutjen e konfliktit.

Pjesëmarrësit vunë në dukje se këto OJQ kanë luajtur një rol thelbësor në mbushjen e boshllëkut të krijuar pas largimit të serbëve të Kosovës nga institucionet. Në shumë raste, këto organizata kanë qenë zëri i vetëm i qëndrueshëm që ka ngritur dhe ka përfaqësuar shqetësimet e komunitetit.

Disa pjesëmarrës shprehën alarmin për rritjen e rasteve të raportuara publikisht për ngacmime seksuale ndaj grave në Mitrovicën e Veriut, veçanërisht në zona me prezencë të ulët policore. Këto shqetësime janë raportuar disa herë nga komuniteti lokal, i cili ka përshkruar raste të shpeshta të fyerjeve verbale, ndjekjeve dhe frikësimeve në hapësirat publike. Si përgjigje, komuniteti ka filluar të formojë “patrulla qytetare” joformale për të monitoruar lagjet—një veprim që grupi e pa si pasqyrim të drejtpërdrejtë të mosbesimit të thellë ndaj forcave të rendit të Kosovës dhe dështimit të tyre për të ofruar siguri elementare njerëzore. Pjesëmarrësit identifikuan rikthimin e parashikuar të diasporës shqiptare të Kosovës gjatë verës 2025, veçanërisht në Mitrovicën e Veriut, si një pikë të mundshme tensioni që mund të rrisë ndjenjat nacionaliste. Ata theksuan nevojën për masa parandaluese, si një qasje sigurie e orientuar nga komuniteti, për të zbutur rreziqet dhe për të ndërtuar ndjenjën e sigurisë.

Paralelisht, pjesëmarrësit theksuan rolin në rritje të mediave dhe fushatave dezinformuese—veçanërisht përmes mediave me qendër në Prishtinë dhe Beograd si dhe platformave të rrjeteve sociale—të cilat shpesh ushqejnë frikë dhe përçarje. Përhapja e narrativave të ekzagjeruara ose të pavërteta u pa si një nga pengesat kryesore për rindërtimin e besimit dhe promovimin e një dialogu të bazuar në fakte.

Grupi theksoi gjithashtu se çështjet e sigurisë njerëzore—si qasja në pensione, kujdes shëndetësor dhe shërbime thelbësore—janë kritike për stabilizimin e rajonit dhe rindërtimin e besimit. Ata panë potencial në ndërmjetësimin ndërkombëtar, veçanërisht nga BE dhe SHBA, për të lehtësuar bisedime gjithëpërfshirëse që prioritulojnë zërat e larmishëm të serbëve të Kosovës përpara narrativave të drejtuara nga elitat. Pjesëmarrësit argumentuan se kalimi përtej menaxhimit të krizave drejt një zgjidhjeje afatgjatë kërkon adresimin e këtyre mangësive themelore të sigurisë dhe besimit përmes dialogut dhe politikave të përqendruara te komuniteti.

4. Qasja e Mohuar - Shkëputja e Serbëve nga institucionet të Kosovë

Pjesëmarrësit e grupit të punës theksuan se qasja në shërbime publike thelbësore është bërë një çështje kritike për serbët e Kosovës në të gjithë territorin, si pasojë e përkeqësimit të marrëdhënieve me institucionet e Kosovës. Grupi vuri në dukje se tensionet janë rritur që nga viti 2022, duke kulmuar me mbylljen e rreth 100 institucioneve të administruara nga Serbia gjatë vitit 2024 dhe në fillim të vitit 2025. Këto mbyllje—të cilat përfshinin zyra postare, qendra të punës sociale, degë të sigurimit pensional dhe shëndetësor, si dhe zyra komunale—kanë ndërprerë rëndë jetën e përditshme dhe kanë thelluar mosbesimin e komunitetit, duke i lënë shumë njerëz me ndjenjën se po diskriminohen nga korniza institucionale e Kosovës.

Përveç këtyre mbylljeve, pjesëmarrësit theksuan se një numër i madh institucioneve kulturore dhe sportive janë mbyllur gjithashtu, duke përfshirë Sallën e Sporteve, Institutin për Sport, Rini dhe Shërbime të Specializuara, Shoqërinë Kulturore-Artistike, Shoqatën Sportive, Muzeun e Qytetit dhe ndërtesën e Bibliotekës së Qytetit. Këto mbyllje u panë si veçanërisht dëmtoese për cilësinë e jetës, pasi ato shkojnë përtej aksesit në shërbime administrative dhe ndikojnë drejtpërdrejt në mirëqenien sociale, kulturore dhe rekreative të komunitetit.

Pjesëmarrësit vlerësuan vitin 2024 si një pikë kthese, gjatë së cilës autoritetet e Kosovës mbyllën shumë institucione të administruara nga Serbia përmes procedurave jotransparente dhe shpesh pa një bazë të qartë ligjore. Grupi theksoi se dënimi nga vendet e Quint-it është tregues se këto veprime kanë mungesë legjitimiteti dhe koordinimi, duke minuar më tej besimin në qeverisjen e Kosovës. Mbylljet u vlerësuan si veçanërisht të dëmshme pasi institucionet e drejtuara nga Serbia ishin të vetmet ofruese të qasshme dhe adekuate të shërbimeve si pagesa e pensioneve, regjistrimi civil dhe mbështetja administrative. Ata theksuan se këto masa duket se janë ndërmarrë njëanshëm nga qeveria e Kosovës, pa një kuptim të thelluar të nevojave të përditshme dhe të ndjeshmërive të popullsisë lokale. Heqja e tyre, pa alternativa funksionale ose realiste, u përshkrua si ndëshkuese, duke ndërprerë sistemin me dokumentacion të dyfishtë që më parë mundësonte qasje pragmatike në shërbime. Në veçanti, nuk u vendosën mekanizma adekuatë për të shërbyer grupet më të ndjeshme—të moshuarit, gratë, personat me aftësi të kufizuara dhe banorët e zonave rurale—të cilët tani janë më të prekshëm nga mungesa e shërbimeve.

Ndikimi i këtyre mbylljeve ka qenë i thellë, duke detyruar individët të udhëtojnë drejt Serbisë për të marrë shërbime thelbësore, çka përbën një barrë të konsiderueshme financiare dhe logjistike. Pjesëmarrësit vërejtën se grupet më të cënueshme—si të moshuarit, gratë dhe banorët e zonave rurale—janë më të prekurit, duke u përballur me vonesa dhe paqartësi juridike që e përkeqësojnë izolimin e tyre.

Grupi shprehu shqetësimin se këto mbyllje janë realizuar pa konsultim publik dhe pa një kornizë ligjore të qartë për tranzicionin e shërbimeve, duke thelluar ndjenjën e zhdukjes në vend të reformës. Dështimi për të zbatuar Asociacionin e Komunave me Shumicë Serbe (AKSHS) u pa si një mundësi e humbur për të adresuar këto boshllëqe, pasi AKSHS ishte paraparë pikërisht për të mundësuar një tranzicion të qetë dhe të integruar të institucioneve të mbetura serbe në sistemin e Kosovës. Mungesa e saj ka krijuar një boshllëk ligjor dhe institucional, duke e komplikuar më tej përpjekjen për integrim të qëndrueshëm.

Një problem shtesë, krahas tensioneve politike, është mungesa e stafit që flet gjuhën serbe—jo vetëm në nivelin qendror, por gjithnjë e më shumë edhe në nivelin lokal, pas largimit të serbëve nga institucionet në veri—që pengon komunikimin efektiv dhe ofrimin e shërbimeve. Për më tepër, refuzimi për të lëshuar dokumente në gjuhën serbe vazhdon ta marginalizojë komunitetin dhe të pengojë qasjen në shërbime publike.

5. Identiteti Fetar dhe Presioni Institucional

Pjesëmarrësit e grupit të punës theksuan rëndësinë e madhe fetare, kulturore dhe historike që ka Kisha Ortodokse Serbe (KOS) për serbët e Kosovës, duke e parë atë si një shtyllë të identitetit komunitar në mungesë të një liderशिpi politik të besueshëm. Grupi vuri në dukje se KOS mbetet një nga institucionet e rralla që perceptohet si legjitime dhe e orientuar ndaj komunitetit, duke ofruar udhëzime shpirtërore dhe shërbime sociale. Megjithatë, pjesëmarrësit shprehën shqetësim të thellë për rritjen e presionit ligjor, politik dhe institucional që rrezikon rolin e Kishës, të drejtat pronësore dhe perceptimin e saj në diskursin publik, duke e vështirësuar më tej aftësinë e saj për të funksionuar si një forcë unifikuese.

Pjesëmarrësit theksuan se, pavarësisht mbrojtjeve të parashikuara nga Plani i Ahtisaarit dhe ligjet e Kosovës, zbatimi i tyre mbetet i pasigurt dhe i politizuar. Vendimi i Gjykatës Kushtetuese të vitit 2016, i cili konfirmonte pronësinë e KOS mbi 24 hektarë tokë rreth Manastirit të Deçanit, u zbatua në mars të vitit 2024. Pjesëmarrësit vërejtën se zyrtarët e Kosovës e paraqitën publikisht këtë vendim si të motivuar politikisht—i nxitur nga presioni për anëtarësimin e Kosovës në Këshillin e Evropës, më shumë sesa si një gjest i vullnetit të mirë ndaj Kishës Ortodokse Serbe apo respektim i sundimit të ligjit. Ata argumentuan se si vonesa e tejzgjatur, ashtu edhe korniza instrumentalizuese e vendimit, minojnë aftësinë e Kishës për të funksionuar në mënyrë të sigurt dhe forcojnë perceptimin për drejtësi selektive.

Pjesëmarrësit gjithashtu theksuan se trashëgimia kulturore dhe fetare e KOS, e mbrojtur në Zonat e Veçanta të Mbrojtura (ZVM), është e ndjeshme ndaj neglizhencës administrative dhe presionit nga projektet zhvillimore.

Ndërtimi i rrugës Deçan–Plav, që kalon përmes ZVM-së së Manastirit të Deçanit, u përmend si shkelje e masave mbrojtëse ligjore, duke ngritur frikë për cenimin e vendeve të shenjta. Grupi gjithashtu shprehu shqetësim për raste të përvetësimit kulturor, si përpjekjet për të riklasifikuar kishat e KOS si vende katolike. Një tjetër rast i përmendur ishte uzurpimi i paligjshëm i Kishës së Shën Mihail Kryeengjëllit në Rakinicë afër Podujevës nga një prift i vetëshpallur, Nikolla Xhufka. Pavarësisht dënimeve të shumta publike dhe ankesave ligjore, autoritetet lokale nuk kanë ndërmarrë veprime efektive. Raste të tilla u panë si shembuj konkretë të përpjekjeve për të minuar praninë fetare dhe kulturore të Kishës Ortodokse Serbe në Kosovë.

Klerikët dhe besimtarët përballen shpesh me kufizime të lëvizjes, veçanërisht gjatë festave fetare, çka u perceptua nga pjesëmarrësit si përpjekje të qëllimshme për të dekurajuar shprehjen fetare. Dëbimi i abatit të manastirit Devina Vodë në vitin 2023, pavarësisht lejes së vlefshme të qëndrimit, u përmend si shkelje e garancive ligjore dhe një shembull tjetër që dëmton besimin.

Përveç presioneve ligjore dhe institucionale, pjesëmarrësit shprehën shqetësim të thellë për përdorimin në rritje të narrativave nxitëse dhe delegjitimuese kundër Kishës Ortodokse Serbe. Ata vërejtën se elementë të caktuar në diskursin politik dhe mediatik në Kosovë e portretizojnë gjithnjë e më shumë KOS-in si aktor negativ—duke e akuzuar për kontrabandë armësh, funksionim si strukturë kriminale ose paramilitare, apo për bashkëpunim me shërbimet e inteligjencës serbe (BIA) apo ruse (FSB/KGB). Pjesëmarrësit theksuan gjithashtu përpjekjet revizioniste për të mohuar origjinën serbe të kishave dhe manastireve ortodokse në Kosovë, duke i paraqitur ato si trashëgimi fetare të përvetësuar ose jo-serbe. Për më tepër, KOS shpesh lidhet në mënyrë të drejtpërdrejtë ose të tërthortë me krime lufte dhe përshkruhet si simpatizuese apo mbështetëse e agjendave nacionaliste serbe, si në të kaluarën, ashtu edhe në të tashmen. Pjesëmarrësit paralajmëruan se narrativa të tilla nuk e dëmtojnë vetëm besimin ndëretnik, por e vënë drejtpërdrejt në rrezik klerin, besimtarët dhe vendet e shenjta, duke nxitur klimë armiqësie dhe duke krijuar hapësirë për shkelje të të drejtave.

Pjesëmarrësit panë potencial në depolitizimin e rolit të KOS-it për të forcuar bashkëpunimin ndërfaqetor, duke theksuar nevojën për qëndrueshmëri ligjore dhe përfshirje të saj në planifikimin e trashëgimisë kulturore për të mbrojtur autonominë e saj dhe për të ndërtuar besim. Po ashtu, u theksua rëndësia e rolit aktiv të aktorëve ndërkombëtarë—veçanërisht trupave për mbrojtjen e trashëgimisë kulturore dhe mekanizmave të dialogut ndërfaqetor—në monitorimin e shkeljeve të garancive ligjore dhe sigurimin që institucionet fetare të mos instrumentalizohen apo politizohen në kontekstin e mosmarrëveshjeve aktuale.

Rekomandime

1. Përfaqësimi Politik dhe Pluralizmi Demokratik (Seksioni: Erozioni i një Modeli të Monopolizuar?)

Për Qeverinë e Kosovës:

- Të shmangë inxhinierinë politike në komunitetin serb të Kosovës duke siguruar që përfaqësuesit të kenë legjitimitet të mirëfilltë lokal.
- Të ndalojë mbështetjen për kandidatët përfaqësues pa mbështetje në terren, pasi kjo minon besimin dhe shton tensionet.

Për Qeverinë e Serbisë:

- Të mbështesë krijimin e aktorëve të tjerë politikë serbë të Kosovës përmes mekanizmave pluralistë, pa monopolizuar përfaqësimin përmes Srpska Lista.
- Të inkurajojë konkurrencën demokratike brenda komunitetit.
-

Për Aktorët Ndërkombëtarë:

- Të shmangin mbështetjen për përfaqësues simbolikë që përfaqësojnë një agjendë të ngushtë qytetare por që nuk gëzojnë legjitimitet në mesin e komunitetit serb të Kosovës.
- Të investojnë në edukimin qytetar, ndërgjegjësimin e votuesve dhe mekanizma që nxisin organizimin politik të pavarur në kushte të sigurta dhe të drejta.

2. Stabiliteti Ekonomik dhe Zhvillimi (Seksioni: Realitetet dhe Sfidat Ekonomike në Veri të Kosovës)

Për Qeverinë e Kosovës:

- Të heqë kufizimet diskriminuese, si ndalimi i zgjatur i importeve, dhe të sigurojë që të ardhurat doganore nga pikat kufitare veriore të kontribuojnë në Fondin për Zhvillimin e Veriut, siç ishte rënë dakord fillimisht.
- Të eliminojë kontrollet e tepruara dhe pengesat që synojnë bizneset në pronësi të serbëve.

Për Qeverinë e Serbisë:

- Të koordinohet me institucionet e Kosovës dhe aktorët ndërkombëtarë për të depolitizuar mekanizmat e ndihmës dhe për të lehtësuar nismat ekonomike ndërkufitare që përfitojnë popullatën, jo interesat politike të ngulitura.

Për Aktorët Ndërkombëtarë:

- Të japin përparësi financimit të zhvillimit gjithëpërfshirës në zonat me shumicë serbe, të mbështesin riaktivizimin e Fondit për Zhvillimin e Veriut dhe të krijojnë mekanizma për të siguruar qasje të barabartë në grante dhe tenderë publikë në Kosovë.

3. Reintegrimi, Siguria dhe Besimi Institucional (Seksioni: Marrëdhënie të Tenduara dhe Siguri në Ndryshim)

Për Qeverinë e Kosovës:

- Të zvogëlojë praninë e Njërive Speciale Operative në zonat me shumicë serbe dhe të zhvillojë një strategji afatgjatë dhe gjithëpërfshirëse për reintegrim që përfshin stimuj financiarë, fushata ndërgjegjësimi dhe masa për ndërtimin e besimit.

Për Qeverinë e Serbisë:

- Të mbështesë procesin e reintegrimit përmes mesazheve konstruktive dhe të përmbahet nga dekurajimi i serbëve të Kosovës për të marrë pjesë në institucione, kur kjo pjesëmarrje shërben për të garantuar të drejtat dhe stabilitetin e tyre bazë.

Për Aktorët Ndërkombëtarë:

- Të lehtësojnë bisedime të strukturuar për reintegrim që përfshijnë shoqërinë civile lokale dhe aktorë jopartiakë.
- Të rrisin monitorimin ndaj veprimeve të njëanshme që pengojnë reintegrimin dhe forcojnë mosbesimin e ndërsjellë.

4. Qasja në Shërbime dhe Përfshirja Institucionale (Seksioni: Qasja e Mohuar – Deinstitutionalizimi i Serbëve të Kosovës)

Për Qeverinë e Kosovës:

- Të rikthejë ose të zëvendësojë në mënyrë adekuate objektet e mbyllura të shërbimeve publike në zonat me shumicë serbe, veçanërisht ato që prekin grupet vulnerabël.
- Të sigurojë staf që flet gjuhën serbe dhe të zbatojë plotësisht të drejtat gjuhësore në përputhje me obligimet ligjore.

Për Qeverinë e Serbisë:

- Të punojë përmes procesit të dialogut për të mundësuar integrimin e shërbimeve aty ku është e mundur dhe të shmangë strukturat paralele që thellojnë izolimin institucional.

Për Aktorët Ndërkombëtarë:

- Të kërkojnë nga Kosova llogaridhënie për përmbushjen e obligimeve që lidhen me ofrimin e shërbimeve dygjuhësore dhe përfshirjen e komuniteteve jo-shumicë.
- Të ofrojnë mbështetje teknike për rindërtimin e besimit institucional përmes mekanizmave gjithëpërfshirës të ofrimit të shërbimeve.

5. Të Drejtat Fetare dhe Kulturore (Seksioni: Identiteti Fetar dhe Presioni Institucional)

Për Qeverinë e Kosovës:

- Të zbatojë plotësisht mbrojtjet ligjore për Kishën Ortodokse Serbe (KOS), duke përfshirë rregulloret për Zonat e Mbrojtura Speciale (ZMS) dhe vendimet gjyqësore.
- Të përmbahet nga narrativa politike apo veprime që minojnë statusin ligjor dhe rolin komunitar të Kishës.

Për Qeverinë e Serbisë:

- Të promovojë rolin e Kishës Ortodokse Serbe si institucion kulturor dhe fetar, jo si aktor politik.
- Të shmangë politizimin e statusit të saj në mënyrë që të mos rrezikohet besimi ndëretnik apo neutraliteti institucional.

Për Aktorët Ndërkombëtarë:

- Të monitorojnë në mënyrë aktive shkeljet e garancive ligjore që lidhen me KOS dhe të angazhojnë trupat për mbrojtjen e trashëgimisë për të siguruar përputhshmëri me dispozitat e Planit të Ahtisaarit.
- Të promovojnë depolitizimin e çështjeve fetare përmes dialogut ndërfetar dhe mbikëqyrjes institucionale afatgjatë.